

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ім. І. КРИП'ЯКЕВИЧА
Спеціалізована вчена рада Д 04.09.01

На правах рукопису

МЕЛАМЕД

Володимир Миронович

ЄВРЕЙСЬКА ГРОМАДА ЛЬВОВА У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1918-1939).
ЕТНОПОЛІТИЧНИЙ І СОЦІАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ

Спеціальність 07.00.03 - Загальна історія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
історичних наук

Львів - 1995

Дисертація є рукопис

Робота виконана у Львівсько

тури Інституту національних відносин і політології НАН України

Науковий керівник - кандидат історичних наук, доцент

Василь Якович Гордієнко

Науковий консультант - доктор історичних наук, академік НАН

України Ярослав Дмитрович Ісаєвич

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор

Степан Арсенович Макаруч

кандидат історичних наук, доцент

Жанна Миколаївна Ковба

Провідна організація - Інститут гуманітарної освіти Державного
університету "Львівська політехніка"

Захист відбудеться

14 лютого 1995 р. о 15 години

на засіданні Спеціалізованої вченої ради Д.04.09.01 в Інституті
українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України (290008 м. Львів,
вул. Винниченка, 24)

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України (290008, Львів, вул. Винниченка, 24)

Автореферат розіслано 10 січня 1995 р.

Вчений секретар

Спеціалізованої вченої ради

кандидат історичних наук

Ф. І. Стеблій
Ф. І. Стеблій

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

I. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАЦІ

Постановка проблеми та її актуальність

Необхідною передумовою успішного дослідження історії країн і народів є вивчення історичного минулого окремих регіонів і міст. У цьому сенсі значний інтерес становить історія Львова, зокрема його єврейської спільноти, яка складала третину населення міста і відіграла значну роль у політичному і етнокультурному розвитку тогочасної Галичини.

Протягом міжвоєнного періоду важко уявити інфраструктуру міста, його господарство та економіку без активної участі єврейських чинників. Економіко-господарська взаємодія відбувалася щоденно як у промислово-фінансовій сфері, так і на побутовому рівні. У політичній взаємодії єврейська спільнота відіграла, залежно від контексту подій, роль "третьої сили": стабілізаційного чинника чи, навпаки, "відповідача" за дестабілізацію ситуації, прорахунки, поразки тощо і тим самим сприяла певному балансу сил, причому не лише у місті, але й у регіоні.

Актуальність досліджуваної проблеми пояснюється як її зв'язком з низкою інших проблем соціально-політичної історії міста зазначеного періоду, так і порівняно незначним ступенем вивчення. Значимість теми підсилюється і потребами сучасного історичного періоду, оскільки в незалежній Україні відбувається відродження національно-культурного життя єврейського населення. Процеси національного відродження вимагають певних запозичень із минулого з адаптацією та корекцією на сучасність.

Предметом дослідження нашої роботи є єврейська громада Львова як спільнота і як організація. У контексті спільноти розглядаються топографічні, мовні, соціальні, майнові, професійні, політичні характеристики та особливості єврейського населення. У контексті існування громади як організації (юридичної особи)

увага акцентується на дослідженні її господарсько-фінансової діяльності, виборчих процесів, внутрішньопартійної боротьби та політичної лінії її проводу. Єврейська спільнота, тобто загал єврейського населення, трактується як об'єкт і як суб'єкт історичної екзистенції. Такий підхід дає змогу розглядати єврейську громаду Львова не лише як пасивний чинник соціально-політичної взаємодії, але й висвітлює її діяльність як активної сили, що спромоглася впливати на хід подій у місті та регіоні.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період, що розпочався після закінчення Першої світової війни подіями листопада 1918 р., до початку Другої світової війни, тобто до перших днів вересня 1939 р. Це співпадає з періодом належності Західної України до Польщі - багатонаціональної держави, в якій права національних меншин певною мірою були обмежені.

Історіографія проблеми, ступінь її розробки. Сукупність праць, які безпосередньо чи побіжно висвітлюють окремі аспекти соціально-політичної історії єврейської громади Львова протягом 1918-1939 рр., можна поділити на такі групи:

- польсько-єврейська історіографія міжвоєнного періоду;
- українська радянська історіографія періоду тоталітарного суспільства та сучасна українська історіографія;
- сучасна польська історіографія;
- ізраїльська, північноамериканська та західноєвропейська сучасна історіографія.

До польсько-єврейської історіографії міжвоєнного періоду належать в основному праці євреїв - громадян Польщі, які досліджували різні аспекти єврейського національного життя та міжетнічні відносини. Більшість таких досліджень має загальний характер, тобто стосується країни в цілому чи регіону, і лише деякі із них присвячені єврейській спільноті Львова. До праць, в яких

досліджувались конкретні аспекти життя єврейської громади Львова, належать роботи М. Балабана, Я. Шаля і В. Хайеса¹. Із них тільки у монографії М. Балабана досліджуються аспекти діяльності Реформованої синагоги у Львові. Робота В. Хайеса - це фактично аналіз звіту правління громади за шість років (1929-1934 рр.).

Низка праць єврейських істориків, соціологів, економістів Польщі міжвоєнного періоду була присвячена: соціально-професійній структурі², парламентській репрезентації³, освіті⁴ єврейського населення країни. Хоча ці праці мають загальний характер, однак вони дають певну уяву про становище єврейських громад у регіонах та містах, зокрема у Східній Галичині та Львові. Особливо змістовністю відзначаються дослідження І. Борнштейна, в яких аналізується соціальне та економічне становище львівських євреїв. Діяльність єврейської парламентської репрезентації у 1919-1933 рр. відтворена у праці Леопольда Гальперна, де окремо розглядається єврейський парламентський клуб зі Східної Гали-

¹ Bałaban M. Historia Lwowskiej Synagogi postępowej. - Lwów, 1937; Schall J. Przewodnik po zabytkach Żydowskich Lwowa. - Lwów, 1935. Chajes W. Sześć lat Gminy Wyznaniowej Żydowskiej we Lwowie (1929-1934). - Lwów, 1935.

² Bornstein I. Struktura zawodowa i społeczna ludności żydowskiej w Polsce // Sprawy Narodowościowe. - 1939. - Nr. 1-2. - S. 43-98; Gliksmann J. Struktura społeczna ludności żydowskiej w Polsce // Sprawy Narodowościowe. - 1930. - Nr. 2. - S. 200-228;

³ Halpern L. Polityka żydowska w Sejmie i Senacie Rzeczypospolitej Polskiej 1919-1933 // Sprawy Narodowościowe. - 1933. - Nr. 1. - S. 29-71.

⁴ Langnas S. Żydzi a studia akademickie w Polsce w latach 1921-1931 (Studium statystyczne). - Lwów, 1933.

чини, а також діяльність послів і senatorів зі Львова.

Політичне життя єврейського суспільства, особливо проблеми антисемітизму, міжпартійної боротьби та міжнаціональних відносин, висвітлено у дослідженнях А. Аланда, В. Альтера, Р. Корша, Й. Кауфмана, Й. Перельмана¹. Більшість вказаних праць польсько-єврейської історіографії міжвоєнного періоду не подавали загальної характеристики єврейської спільноти Львова, тому лише шляхом дедукції можна з'ясувати певні аспекти загальної картини.

В українській радянській історіографії єврейська громада Львова як соціокультурна спільнота не була предметом наукового вивчення. Історія єврейської громади розглядалася лише побіжно у контексті комуністичного руху в Західній Україні чи боротьби з сіонізмом як різновидом буржуазного націоналізму тощо. Окремі фрагменти за темою у ракурсі комуністичного та робітничого руху і боротьби з сіонізмом присутні у працях В. В. Добрецової². Значний фактичний матеріал про діяльність сіоністських, а також єврейських соціал-демократичних, комуністичних організацій, їх відносини з польською і українською лівницею зібрано і опрацьовано

¹ Aland A. Układ stosunków wyznaniowo-zawodowych wśród ludności trzech wojewodztw południowo-wschodnich // Sprawy Narodowościowe. - 1939. - Nr. 1, 2. - S. 24-48; Alter W. Antysemityzm gospodarczy w świetle cyfr. - Warszawa, 1931; Korsz R. Żydowskie ugrupowania wywrotowe w Polsce. - Warszawa, 1925; Kaufman J. Walka klas w żydowstwie. - Warszawa, 1935; Perelman J. Rewizjonizm w Polsce 1922-1936. - Warszawa, 1937.

² Добрецова В. В. О контрреволюционной деятельности сионистских организаций в Западной Украине в 20-30-е годы и борьбе против них КПЗУ // Идеология и практика международного сионизма. - К., 1981. - С. 152-169.

О. Я. Красівським у дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук¹. Зрозуміло, що ідеологічні догми та стереотипи змусили автора виконати роботу у традиційному для тодішньої історіографії дусі. Монографія С. А. Макарчука, в якій досліджуються національний і соціальний склад населення західноукраїнських земель, етносоціальний розвиток і міжнаціональні відносини, на нашу думку, помітно виділяється об'єктивністю та науковою глибиною серед низки праць 80-х рр.²

Сучасна українська історіографія поступово звільняється від ідеологічних нашарувань, розглядаючи серед інших проблеми національних меншин. Особливості суспільно-політичної ситуації в Західній Україні міжвоєнного періоду розглядаються у працях М. М. Швагуляка³. Діяльності єврейської громади Львова у міжвоєнний період присвячений розділ у монографії дисертанта⁴.

Сучасна польська історіографія, на нашу думку, посідає одне із провідних місць у розробці тематики новітньої історії єврейських громад у кордонах другої Речі Посполитої. В останні десятиріччя, побачили світ десятки наукових видань, присвячених різним

¹ Красивский О. Я. Борьба прогрессивных сил Западной Украины и Западной Белоруссии против сионизма: Автореферат на соискание ученой степени кандидата исторических наук. - Львов, 1985.

² Макарчук С. А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. - Львов, 1983.

³ Швагуляк М. Суспільно-політична ситуація у Західній Україні на початку 30-х років ХХ ст. // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. - Т. ССХХІІ. - Львів, 1991. - С. 111-145.

⁴ Меламед В. М. Евреи во Львове (XIII - первая половина XX века). - Львів, 1994.

аспектам історії єврейського населення Польщі у 1918-1939 рр. Варто зауважити, що серед опублікованих праць не було дослідження, яке стосувалося безпосередньо міжвоєнного Львова.

На початку 60-х років з'явилася праця професора Вроцлавського університету Шіі Бронштейна, в якій розглядається соціально-фахова структура єврейського населення міжвоєнної Польщі, зокрема Львова¹. У цей же час почали друкуватися праці Єжи Томашевського, нині професора Варшавського університету. Спробову загальнення і методологічним підґрунтям, принаймні для дисертанта, можна вважати останню працю проф. Томашевського "Нарис історії євреїв у Польщі в 1918-1939 рр."²

Вагомими для дисертанта були праці проф. Януша Жарновського з огляду на застосований ним системний підхід і цінність історичного матеріалу, введеного до наукового обігу. Проф. Жарновський моделює суспільство міжвоєнної другої Речі Посполитої і як його інтегральну чи напівінтегральну частину - єврейську спільноту³. Низка праць польських істориків висвітлює конкретні аспекти соціально-політичної історії єврейського населення, що дозволяє наблизитися до певної узагальнюючої картини.

Ізраїльська, північноамериканська та західноєвропейська історіографії за темою мають певні спільні риси, які пов'язані з джерелознавчою базою, оскільки донедавна джерела, що знаходилися на схід від "залізної завіси", були недоступні для західних дослідників, до речі, як і для вітчизняних. Тому більшість дос-

¹ Bronsztejn Sz. Ludność Żydowska w Polsce w okresie międzywojennym: Studium statystyczne. - Wrocław, 1963.

² Tomaszewski J. Zarys Dziejów Żydów w Polsce w latach 1918-1939. - Warszawa, 1990.

³ Żarnowski J. Społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej. - Warszawa, 1973.

ліджень вчених західних країн, присвячені теренам Галичини, зокрема Львову, виданих до початку 90-х років, базувалася на доступних їм джерелах.

В Ізраїлі історією східноєвропейського єврейства цілеспрямовано займається Інститут сучасного єврейства та Центр дослідження і документації східноєвропейського єврейства (обидві організації знаходяться при Єврейському університеті в Єрусалимі). Одним із провідних фахівців з новітньої історії східноєвропейського єврейства, зокрема польського, є професор Езра Мендельсон, автор низки праць з історії єврейських громад у Центральній і Східній Європі міжвоєнного періоду¹. Більшість праць проф. Мендельсона має проблемно-узагальнюючий характер, в яких Львову, як осередку єврейського життя, відводиться радше роль статистичного чинника, що має підтверджувати системну концепцію автора. Питанню єврейсько-українських відносин у міжвоєнній Польщі присвячена одна з останніх розвідок професора Єврейського університету в Єрусалимі Сімона Редліха, яка перекладена українською мовою².

В історіографії США нема безпосередніх досліджень львівського єврейства, однак окремі проблеми розкриваються в узагальнюючих працях³. Варто відзначити також альбом "живої історії" із загально-роз'яснювальними статтями - видання, створене співробітниками

¹ Mendelsohn E. The Jews of East Central Europe Between the World Wars. - Bloomington, 1983; Mendelsohn E. Zionism in Poland. The Formative Years 1915-1926. - New Heaven, 1982.

² Редліх С. Єврейсько-українські стосунки в міжвоєнній Польщі у висвітленні української преси // Сучасність. - 1992. - № 8 - С. 76-88.

³ Trunk I. Studies on Polish Jewry 1919-1939 The Interplay of Social, Economic and Political Factors in the Struggle of a Minority for its Existence. - New York, 1971.

ками Єврейського дослідницького інституту YIVO у Нью-Йорку, яке репрезентує історію єврейських громад у Польщі, у тому числі і Львова, з 1864 до 1939 рр. у фотодокументах¹.

У цілому ж, незважаючи на значну кількість видань, особливо іноземних, історія єврейської громади у Львові в етнополітичному та соціальному контексті вивчена недостатньо. Ні у вітчизняній, ні в іноземній історіографії немає узагальнюючого дослідження, що розкривало б соціально-політичну історію єврейської спільноти Львова міжвоєнного періоду.

Мета і завдання дослідження

Враховуючи недостатню вивченість проблеми, автор прагнув дати цілісну картину діяльності єврейської громади як соціокультурної спільноти на тлі історії поліетнічного суспільства міста. Для досягнення цієї мети необхідно дослідити і вивчити такі питання: місце єврейської громади у соціальній і політичній структурі міжвоєнного Львова; організацію єврейської віросповідної громади та її господарсько-фінансову діяльність; особливості соціальної топографії та майнового становища єврейського населення Львова; соціальну стратифікацію єврейського суспільства; основні політичні партії, рухи, угруповання, громадські організації та товариства; перебіг подій протягом двадцяти міжвоєнних років, які певною мірою спричинились до "пограничних ситуацій" існування львівського єврейства.

Основні положення дисертації, що виносяться на захист

1. Єврейська громада у Львові міжвоєнного періоду діяла у межах певного замкненого уявного кола єврейських проблем. У середині цього "кола" точилася боротьба між політичними чинниками єврей-

¹ Dobroszycki L., Kinszenblatt-Gimblett B. Image Before My Eyes A. Photographic History of Jewish Life in Poland 1864-1939 - New York, 1977.

ського суспільства, а ззовні воно відчувало постійний тиск анти-єврейських сил, якому намагалося консолідовано протидіяти.

2. Єврейське населення Львова, соціальна, професійна, майнова та політична структура якого відзначалися гетерогенністю, не було повністю інтегровано у несврейського суспільства. З другої половини 30-х років накреслилась державна тенденція так званого очищення польського суспільства від євреїв.

3. Соціально-професійна структура єврейського суспільства не відповідала вимогам часу, що спричинилося до значних труднощів як у суспільному, так і в економічному житті громади. Типологічні ознаки добробуту і незалежності в дійсності виявлялися проявом особливостей єврейської ментальності та соціально-політичної зумовленості.

4. Єврейська громада як організація існувала у доволі жорстких рамках чинного законодавства, причому з боку польської адміністрації з кінця 20-х років спостерігалася тенденція до обмеження її діяльності рамками суто релігійно-благодійної установи.

5. Однією із основних етнополітичних проблем єврейської спільноти Львова, згідно з нашою концепцією, була проблема альтернативи, до якої спричинилися пограничні ситуації: українсько-польський конфлікт 1918 р., угода з польським урядом 1925 р., питання участі у блоці національних меншин 1928 р. та парламентських виборах 1938 р.

6. Єврейське суспільство, яке відзначалося високим ступенем політичної поляризації, у другій половині 30-х років дійшло до усвідомлення необхідності консолідації перед зовнішньою небезпекою. В основному консолідація відбулася протягом 1937-1939 рр., однак єврейське суспільство підійшло до неї з фатальним поглядом на близьке майбутнє і морально виснаженим.

Джерельна база дослідження

Основним джерелом вивчення діяльності єврейської громади, політичних партій, громадських установ та товариств є архівні документи цих організацій як фондоутворювачів. Значний матеріал з досліджуваної теми міститься в архівній документації державних установ польської адміністрації. Матеріали проблемно-аналітичного характеру постійно публікувалися у кварталнику "Sprawy Narodowościowe", присвяченому діяльності національних меншин.

Автором безпосередньо були вивчені документальні матеріали фондів Центрального державного історичного архіву України у Львові (ЦДІАЛ), Державного архіву Львівської області (ДАЛО), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), Центрального сіоністського архіву в Єрусалимі (Central Zionist Archives), рукописних фондів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, Наукової бібліотеки Львівського державного університету ім. І. Франка та фондової групи "Архів" Львівського державного історичного музею. У дисертації використані також статистичні та довідкові видання.

Методи дослідження

При створенні концепції дослідження, розробці положень, які виносяться на захист, та формуванні висновків застосовувався комплексний підхід, що полягав у використанні методів порівняльної типології, критико-філософського релятивізму, теорії пограничних ситуацій. Ідеї дослідження, як і його узагальнення, ґрунтуються певною мірою на елементах теорій психоаналізу та екзистенціалізму. Натомість, описуючи перебіг подій та характеризуючи громадсько-політичні чинники, автор послуговується суттєво-змістовним та описово-ілюстративним методами.

Наукова новизна та практичне значення дослідження

Ця дисертація є першою в українській історіографії спробою висвітлення соціально-політичної історії єврейської спільноти

Львова, а також процесів міжетнічної взаємодії єврейської, української, польської національних громад на різних щаблях. Розглянута діяльність громади як організації і як спільноти. Запропоновано власну концепцію екзистенції єврейської спільноти Львова у вигляді замкненого кола суто єврейських проблем, які знаходились у внутрішній і зовнішній взаємодії. Застосовані нетрадиційні методи дослідження і підходи до теми. Основні положення і висновки дисертації, зібраний автором матеріал можуть бути використані для подальшого дослідження цієї теми, розробки концепцій міжетнічних взаємин, при викладанні нових спеціальних курсів новітньої історії України та загальної новітньої історії.

Апробація дослідження

Результати досліджень знайшли своє відображення у монографії та семи наукових статтях автора. За матеріалами досліджень автор виступав з доповідями на 12 наукових конференціях, серед них на 7 міжнародних.

Структура дисертації побудована за проблемним принципом з урахуванням хронології подій. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури, 4-х додатків.

II. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовуються актуальність і наукове значення обраної теми, визначається предмет дослідження і його хронологічні рамки, аналізуються історіографія проблеми та ступінь її розробки. Ставиться мета і завдання дослідження, накреслюються основні положення дисертації, що виносяться на захист, розглядаються методи дослідження, детально описуються використані джерела, обґрунтовується наукова новизна дослідження.

У першому розділі "ДЕМОГРАФІКА ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ГОСПОДАРСЬКА ХАРАКТЕРИСТИКА ЄВРЕЙСЬКОЇ ГРОМАДИ. СОЦІАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНА СТРУКТУРА" розглядається місце єврейської громади у сис-

темі поліетнічного суспільства міста.

Розділ починається з висвітлення історичних умов діяльності єврейської громади та питання самоідентифікації її членів. Євреї, які проживали у місті від перших століть його заснування, неодноразово перетворювались у підданих різних держав. Опосередкованість громадянства євреїв щодо корінного народу Галичини, коли українці були лише територіальним етносом, завжди створювала для перших певні труднощі, що визначалися трикутником відносин: державний народ - територіальний недержавний народ - єврейська етнокультурна спільнота.

Хоча єврейське населення проживало у Львові з часів середньовіччя, його інтеграція у міську структуру відрізнялася від інтеграції поляків, а згодом і українців, що зумовлювалося низкою суспільно-історичних факторів. Зокрема, нерівномірне заселення євреями міських районів було пов'язано з обмеженнями, що діяли починаючи з середньовіччя до другої половини 60-х рр. XIX століття і полягали у забороні переселення євреїв за межі своїх ділянок. З іншого боку, до цієї нерівномірності заселення спричинилася соціально-професійна структура єврейського населення, значною мірою зумовлена специфікою його історичного розвитку і національними особливостями.

З кінця XIX століття євреї компактно проживали у Жовківській і Краківській ділянках та Середмісті, хоча тривав процес переселення, перш за все інтелігенції, до інших районів міста. На початку 30-х рр. єврейське населення становило більшість у двох традиційних ділянках - Краківській і Жовківській. На теренах інших районів євреї не становили більшості, проте кількість їх поступово зростала.

Національна ідентифікація єврейського населення найбільш чітко простежується за декларуванням рідної мови, яка, за пере-

писом 1931 р., була практично єдиною ознакою національності. Крім того, подання саме івриту, а не мови ідиш, рідною свідчило не тільки про національну, але й про національно-державну самоідентифікацію, тобто вказувало на прихильність ідеалам відбудови Держави Ізраїль.

У розділі розглядається топографія єврейського населення залежно від соціально-професійних особливостей. Висвітлюється соціально-топографічний розподіл торговельно-купецького, ремісничо-робітничого населення та службовців, а також тих членів громади, які сплачували найбільший общинний податок.

До 1927 р. на теренах Галичини чинним для єврейських віросповідних громад залишалося австрійське законодавство, згідно з яким виборчим правом у громаді могли користуватися лише платники общинного податку і особи, зрівнені з ними. Жінки були позбавлені виборчого права. Вибори до віросповідної ради проводилися за куріальною системою, а громаду очолював урядовий комісар, який призначався наглядовою владою (воеводським управлінням). З кінця 1927 року польська адміністрація запровадила зміни в організації та управлінні єврейських віросповідних громад, що, з одного боку, спричинилося до розширення виборчого права за рахунок тих, хто не сплачував віросповідного податку, а з іншого - до обмеження автономії і самостійності громад.

Єврейська віросповідна громада володіла нерухомим майном, яке на 1 січня 1939 року становило у грошовому виразі 2134972 злотих і складалось із будинків та маєтностей, що належали громаді¹. У господарсько-фінансовій діяльності громади виділялися чотири основні підрозділи (фонди): фонд самої громади, шкільний фонд, фонд сиріт та фонд шпиталю і будинку престарілих. На початку

¹ Державний архів Львівської області (ДАЛО). -- Ф. 1, оп. 58, спр. 91, арк. 34.

30-х рр. господарсько-фінансова структура громади видозмінюється шляхом централізації - утворенням єдиного фонду замість чотирьох. У продовж міжвоєнного періоду господарсько-фінансова діяльність громади не була успішною. Майже кожний річний бюджет зводився з дефіцитом. У період економічної кризи, на початку 30-х рр., господарка громади знаходилась у стані руйнації.

Місце єврейської громади в економіці та господарстві міста зумовлювалося як певними історичними обставинами, так і тогочасною політичною ситуацією. Євреї, становлячи третину населення міста, переважали серед верстви так званих самостійних працівників, що володіли власними засобами праці. Це домінування на рівні 63-64% стосувалося як тих, хто використовував найману робочу силу, так і тих, хто працював без неї. Єврейська громада відзначалася найбільшою серед інших національних громад пасивною частиною населення. Абсолютну більшість, за даними двох переписів, серед активної частини населення євреї посідали лише у торгівлі (59%). Протягом десяти років (1921-1931) накреслювалась тенденція до зменшення їх активної участі як у торгівлі, так і у промисловості за рахунок збільшення активної частини українського населення з 12% до 19% у промисловості та з 9% до 13% - у торгівлі.

У другому розділі "ЄВРЕЙСЬКА ГРОМАДА ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНА СПІЛЬНОТА. ПОЛІТИЧНА ВЗАЄМОДІЯ" висвітлюється соціальна стратифікація єврейського суспільства, а також розглядаються його основні політичні партії, рухи, угруповання і громадські організації. Аналіз характерних рис і особливостей єврейського робітництва, середніх верств, буржуазії, службовців та інших соціальних груп свідчить про наявність різних ступенів їх інтеграції до неєврейського суспільства. Ставлення різних верств єврейського суспільства до офіційної культури і польських духовних цінностей коливалось від повної асиміляції до несприйняття

неєврейського світу. Український чинник був особливо вагомим у плані політичної взаємодії.

Єврейські робітники відзначалися певними, притаманними їм рисами, перш за все індивідуальним характером праці та працев на невеликих підприємствах. Часто робітничі фази передавались у спадок як ремісничі. Там, де були наявні великі колективи чи групи людей, євреї, як правило, були у меншості. У промисловості єврейські робітники становили 27% загалу робітництва. Значно більший відсоток становили єврейські робітники (за тодішньою класифікацією переписів) у торгівлі, зокрема у роздрібній - 72%, у гуртовій - 43%. Однак на транспорті та інших комунікаціях було зайнято лише 4% єврейських робітників¹.

Значна кількість єврейських робітників була зосереджена у виробництві предметів споживання. Отже, єврейські робітники переважали в основному у напівремісничому, напівкустарному виробництві, яке мало індивідуальний характер, вимагало значних термінів підготовки і великою мірою залежало від загальної кон'юнктури. У той же час на державних підприємствах, найбільш стабільних, майже не працювали робітники-євреї. Така структура єврейського робітництва робила його незахищеним від економічних криз, сприяла зубожінню і постійному зростанню безробіття. В середньому безробіття серед робітників-євреїв було вдвічі більшим, ніж серед загалу робітництва міста.

До середніх верств єврейського суспільства можна віднести різні соціально-професійні групи: ремісників, купців, торговців, посередників, тобто самостійних працівників, що використовували і не використовували найману робочу силу. Верхня межа

¹ Підраховано за Drugi Powszechny Spis Ludności z dnia 9.12.1931 roku. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Miasto Lwów. - Warszawa, 1937. - S. 98-124.

середніх верств сягала заможної буржуазії, однак нижня межувала з пролетаризованим дрібним міщанством. Серед єврейського населення Львова нараховувалося 47139 самостійних працівників, які працювали як з використанням найманої робочої сили, так і без неї, що становило 47% від чисельності громади¹.

Низка галузей легкої, харчової, деревообробної промисловості, металообробки та будівництва була опанована підприємцями-євреями. Хоча самостійні працівники, які не використовували найману робочу силу, становили лише 33% активної частини громади, проте саме вони створювали певне лице єврейського суспільства. Йдеться про традиційний образ єврея-ремісника, що працював на власному верстаті, єврея-торгівця, власника невеликої крамниці та єврея-рознощика, більшість із яких ледве зводила кінці з кінцями. Сам спектр професій та видів діяльності єврейського дрібного міщанства налічував до сотні найменувань, і таке розмаїття також було особливістю єврейського суспільства.

Єврейське дрібне міщанство перетворилося на таку групу суспільства, що першою відчувала на собі всі негативні антиєврейські прояви, починаючи із політичних утисків і закінчуючи погромними ситуаціями. "Дамо вам самооборону, покажемо вашу єврейську міліцію, прагнемо усіх вас знищити, як псів", - так у листопаді 1918 р. висловлювалися погромники у формі польських військових, вдираючись до представників єврейського міщанства, про що свідчать протоколи, складені урядовою комісією².

Виходячи з дискусійності питання про склад єврейської буржуазії як верстви, у дисертації обґрунтовується належність до

¹ Підготовано за Drugi Powszechny Spis Ludności... - S. 96 - 116.

² Центральний державний історичний архів України у Львові (ЩІАЛ). - Ф. 505, оп. 1, спр. 288, арк. 16.

неї таких соціальних категорій: власників нерухомості, власників великих і середніх промислових та торговельних підприємств, а також певних категорій так званих капіталістів (власників банківських вкладів). Нами на підставі власних обрахунків пропонується віднести до буржуазії близько 2900 професійно активних осіб. Єврейська буржуазія знаходилась у значно кращому соціальному і майновому становищі порівняно з робітництвом чи дрібним міщанством.

До представників "розумової праці", за тодішньою статистикою, належали службовці і представники вільних професій. За переписом 1921 р., загальна кількість професійно активних службовців-євреїв, у тому числі представників вільних професій, становила 4679 осіб або 21% загалу населення¹. Протягом десяти років кількість євреїв - "розумових працівників" зросла майже удвічі і у 1931 р. становила 8276 осіб, або 29% загалу професійно активних осіб цієї категорії населення міста². Ні одна із соціальних груп єврейського суспільства Львова не зростала такими темпами.

Здобути освіту, а тим більше вищу гуманітарну чи технічну, означало не лише вирватись із середовища своїх батьків, скажімо, дрібноміщанського. Це означало також перехід до іншої соціальної верстви та надію на постійний зарібок і престижну професію. Особливо характерною рисою єврейського суспільства була наявність значної кількості представників вільних професій: в адвокатурі, нотаріаті та юридичних консультаціях нараховувалось 1 028 професійно активних (72% загалу цієї групи), серед вільно практикуючих лікарів - 309 професійно активних (70% загалу лікарів міста)³. Натомість на державній службі відсоток євреїв не

¹ Wiadomości Statystyczne o mieście Lwowie 1923-1925. - Lwów, 1928. - S. 288.

² Drugi Powszechny Spis Ludności... - S. 96.

³ Там же... - S. 120-125.

відповідав кількості єврейського населення. Так, на пошті, телефони, телеграфі працювало 87 службовців-євреїв (7% цієї групи), на залізниці - 114 службовців (7%), у трамвайній та автобусній службі - 1 єврей-службовець¹.

Громадсько-політична структура львівського єврейства характеризувалася різними рівнями, зв'язками та неоднозначністю взаємодії. Чинники високого ступеня політичної поляризації частини єврейського суспільства у Львові, а також орієнтаційного політичного розподілу - від червоного (соціал-демократи і комуністи) до синьо-білого (сіоністи) і далі біло-червоного (проурядова, польська орієнтація) - полягали як у соціальній структурі спільноти, так і в особливостях ментальності її членів.

Отже, єврейська громада Львова характеризувалася наявністю таких суспільно-політичних сил: сіоністського руху, якому були притаманні відгалуження у вигляді загальносіоністського, ревізійного, радикального, релігійного та робітничо-соціалістичного напрямів; господарсько-економічного блоку з асиміляторським забарвленням у вигляді низки корпоративно-господарських організацій проурядової орієнтації, громадських спілок та просвітянських організацій; релігійно-ортодоксальних угруповань та товариств різного соціального складу; соціал-демократичних, фольклістських та комуністичних організацій.

Окрім вищезгаданих політичних сил, існувала значна кількість соціально-культурницьких установ, організацій громадської опіки, охорони здоров'я, корпоративних спілок, жіночих, молодіжних, релігійних, благодійних та товариств спортивних.

Третій розділ "ДВАДЦЯТЬ РОКІВ У ЗАМКНЕНОМУ КОЛІ" присвячений перебігу подій соціально-політичної історії єврейської громади з усвідомленням "пограничних ситуацій" і нашої концепції замк-

¹ Drugi Powszechny Spis Ludności... - S.120-125.

неного кола єврейських проблем. Питання конкретного вибору постало перед єврейською громадою міста відразу після подій 1 листопада 1918 р., коли владу у місті і на теренах Східної Галичини обійняла Українська Національна Рада, а у Львові розпочався українсько-польський збройний конфлікт. Чи було єврейське населення міста, насамперед його суспільно-політичні провідники, готові стати на боці тієї чи іншої воюючої сторони? Без сумніву, ні. Причин не слід шукати у ступені політичної зрілості єврейської спільноти чи у політичній поляризації єврейського суспільства. Йдеться насамперед про єврейську ментальність, яка формувалась упродовж двох тисячоліть розсіяння і вигнання, гноблення та утисків. Отже, з перших днів листопадових боїв у Львові утворився Комітет єврейської безпеки, який проголосив нейтралітет єврейського населення в українсько-польському конфлікті. З метов забезпечення спокою і порядку створювалась єврейська міліція, частково озброєна карабінами.

Єврейська інтелігенція, яка підтримувала національні ідеали, хоча й була вихована на польській культурі, усвідомлювала справедливість українських національно-визвольних змагань. Унаслідок українсько-польської війни єврейське населення опинилося між двох сил, а громадськість була поставлена перед проблемою вибору. Вибір цей мусив бути не лише політичним, а у воєнний час і суто практичним, тобто треба було зважати на становище мирного населення. Можна наводити приклади допомоги євреїв українцям, згадувати конкретних осіб, які брали в ній участь, однак навряд чи це буде доказом одностайних симпатій щодо української сторони, оскільки можна навести і приклади участі євреїв у боротьбі на польському боці. Істотним є не кількісне співвідношення, проте певна історична пам'ять, що відобразила львівських євреїв, принаймні в очах поляків, як прихильників українців.

Трагічною подією у житті єврейського населення став кривавий погром в єврейських дільницях міста, який розпочався після відходу 21 листопада 1918 р. українських військ зі Львова. Погром, вчинений так званим "міським дном" при явному потуранні польської військової адміністрації, тривав три дні - з 22 до 24 листопада. Це була своєрідна реакція на допомогу євреїв українцям та їхнє вороже ставлення до польських військ і водночас - спалах низьких пристрастей, зумовлених суто середньовічними стереотипами і передсудами. Внаслідок кривавих подій: агинило 73 особи, було поранено 463.¹

Певним компромісом з польським урядом стало підписання 4 липня 1925 р. східногалицькими сіоністами, які головували в Єврейському парламентському клубі, угоди з польським урядом. Ініціаторами угоди виступили сіоністські депутати від Галичини Л. Райх, Г. Розмарін, А. Тон, які вважали, що становище євреїв вимагає порозуміння з урядовими колами. Натомість сіоністи центральної Польщі на чолі з депутатом Ісаком Грінбаумом рішуче виступили проти угоди. Загалом компроміс з урядом спричинився до розколу як у сіоністських колах, так і до спалаху незадоволення в українському суспільстві.

Вибори до керівних органів громади 1924 і 1928 рр., хоча і проводилися за різними виборчими положеннями, принесли перемогу проурядовим колам - так званому господарському блоку і ортодоксам. Сіоністи були доволі близькі до перемоги, однак не спромоглися отримати більшості. Такий розподіл сил у проводі громади призводив до гострої боротьби з основних питань між більшістю та опозицією. Становище погіршувалося загальною економічною кризою 1929-1933 рр., яка викликала зубожіння значної частини єврейського торговельно-ремісничого населення.

¹ Chwila. - 1919. - 29 stycznia. - S.1.

З кінця 20-х - початку 30-х рр. антиєврейські ексцеси стають постійними і повторюються у місті з певною періодичністю. Вони виявлялися у різний спосіб: від заходів економічного бойкоту і "лавкового гетта" у навчальних закладах, заборони ритуального зарізу худоби до антиєврейських маніфестацій, що, як правило, закінчувалися погромами єврейських крамниць та установ, а часто і побиттям людей.

Наростаюча хвиля антисемітизму викликала протести не лише єврейської громадськості, своє ставлення до цього висловили також провідники українських національно-демократичних сил. Вони засудили ексцеси і закликали українців протидіяти антиєврейським настроям. Подібною була і позиція греко-католицької церкви. В інтерв'ю з кореспондентом часопису "Chwila" єпископ Іван Бучко підкреслив, що боротьба з антисемітизмом є боротьбою за християнство, а антисемітизм є антихристиянством¹.

Вибори до віросповідної ради громади, які відбулися у травні 1937 р., вперше упродовж міжвоєнного періоду принесли переконливу перемогу сіоністам. Втім, якщо перемога сіоністів очікувалася, тим більше, що вони об'єдналися з господарськими угрупованнями, то певною несподіванкою стало посилення позицій Бунду.

За умов антидемократичного виборчого закону та поширення тоталітаризму єврейська громадськість Львова на початку 1938 року вирішила за доцільне взяти участь у парламентських виборах і скористатись можливістю висунути єдиного кандидата по Львівському виборчому округу № 70 сіоніста д-ра Еміля Зомерштейна. Для єврейських політичних провідників знову постала проблема альтернативи, оскільки неєврейські і опозиційні партії вирішили не брати участі у виборах, від яких були усунені широкі маси суспільства.

¹ "Chwila". - 1936. - 17 wrzesnia. - S. 5.

У Львові протягом другої половини 30-х рр. склалася сумна традиція: жертвою погромників у першу чергу ставала єврейська студентська молодь. Так, 26 травня 1939 р., після заняття групою невідомих у корпусі Львівської політехніки було смертельно поранено студента першого курсу хімічного факультету Марка Ландесберга, який від ран наступного дня помер (йому було лише 24 роки).

З перших днів Другої світової війни єврейська та українська парламентські репрезентації від імені своїх народів однозначно висловили підтримку польській державі в її боротьбі з нацистською нагалою. Виконком Крайової сіоністської організації у Львові звернувся з відозвою до єврейського населення міста з закликами стати у першій лінії боротьби, аби відстояти незалежність Польщі.

У ВИСНОВКАХ узагальнено основні результати дослідження. Типологічний розгляд єврейської спільноти дає уявлення про суспільство, частково замкнене ззовні та гетерогенне у своєму соціально-політичному середовищі. Соціально-професійна структура громади характеризується переважанням фахів індивідуального характеру як у виробничо-торговельній сфері, так і в інтелектуальній діяльності.

Єврейська громада Львова як етнокультурна спільнота протягом міжвоєнного періоду знаходилась у замкненому колі проблем, зумовлених як національною ментальністю, так і зовнішніми соціально-політичними чинниками. Тиск старих стереотипів, синдромів страху, які знаходились у позасвідомому національної ментальності, призвів до обмеження можливостей частини єврейського суспільства. Натомість його радикальні групи - сіоністські та комуністичні - здебільшого долали значну частину старих стереотипів і завдяки цьому відчували себе у суспільно-політичному середовищі досить упевнено.

Упродовж двадцяти міжвоєнних років, в економічному, політичному та соціальному житті єврейської громади Львова відбулася значна кількість подій, які зумовили інтенсивний національний розвиток. Єврейська суспільність усвідомлювала історично справедливість українських національно-визвольних змагань, а українська громадськість із співчуттям ставилася до єврейських проблем. Незважаючи на несприятливі умови існування, єврейська спільнота Львова спромоглася створити не лише соціально-політично інфраструктуру, але і певні економічні і політичні інституції майбутньої незалежної держави Ізраїль.

У ДОДАТКУ 1 до дисертації наведено дані, які висвітлюють мовну, топографічну, майнову, соціальну структуру єврейського населення, а також бюджети Єврейської віросповідної громади у Львові.

ДОДАТОК 2 присвячений соціально-професійній стратифікації єврейської спільноти Львова.

ДОДАТОК 3 репрезентує перелік основних єврейських соціально-політичних, корпоративних, культурно-просвітницьких, благодійних угруповань, організацій, рухів, товариств, що діяли у місті протягом 191^о-1939 рр.

ДОДАТОК 4 подає розподіл голосів на виборах до сейму і сенату Польщі у 1922, 1928, 1930 рр. по м. Львову.

Окремі аспекти дисертаційного дослідження викладено у публікаціях :

1. Євреї у Львові (XIII - перша половина XX століття) : Події. Суспільство. Люди: Монографія. - Львів, 1994. - 268 с.
2. Евреи в Галиции (XI - первая половина XX века) // Международная еврейская газета. - 1993. - № 9. - С. 4.
3. Жили единою громадою: Основні етапи і особливості розвитку єврейської громади Львова // Поклик сумління. - 1993. - № 41, 42.

4. Єврейська громада Львова у міжвоєнний період (1918-1939): Етнополітичні аспекти // Матеріали міжнародної конференції "Львів: Історія, населення, культура". - Львівський державний університет. - Львів, 1994. - С.39-42.

5. До спільної оборони: Етнополітичні аспекти єврейсько-українських взаємин у Східній Галичині міжвоєнного періоду (1918-1939 рр.) // Поклик Сумління. - 1994. - N 20. - С.4.

6. Єврейська львівська громада // Українська думка. - Лондон, 1994. - 22 вересня. - С.7.

7. Етнополітичні аспекти єврейсько-українських взаємин у Східній Галичині міжвоєнного періоду (1918-1939) // Матеріали конференції "Єврейська історія та культура в Україні". Київ, листопад 1993. - Київ, 1994. - С.91-94.

8. Єврейське життя в Галичині: Роздуми на тему відродження // Поклик сумління. - 1994.- N 29-31 (у співавторстві з Р.Я.Мирським).

В.М.Савченко

Melamed V.M. The L'viv Jewish Community in Interwar Period (1918-1939). Ethnopolitical and Social Context.

A dissertation submitted for the Candidate of History degree with the specialization 07.00.03. - General History. Ivan Kryp'yakevych Institute of Ukrainian Studies of National Academy of Sciences of Ukraine, L'viv 1995.

The dissertation is concerned with the social and political history of L'viv Jewish community in Interwar period. The Jewish society is regarded as object and subject in socio-political processes against a background of the history of polyethnic region - Eastern Galicia. It is shown that Jewish population of the city find itself within the so called Circle of Problems which was caused by national mentality and socio-political obstacles. Unlike the Polish Jewry L'viv Jews considered the Ukrainian factor very significant. In spite of unfavourable conditions the L'viv Jewish community managed to create not only socio-political infrastructure but also a certain economic and political institutions of a coming Independent State.

Меламед В.М. Еврейская община Львова в межвоенный период (1918-1939 гг.). Этнополитический и социальный контекст.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.03. - Всеобщая история. - Институт украиноведения им. И.Крип'якевича НАН Украины. - Львов, 1995.

Защищается текст диссертации, в котором еврейская община Львова рассматривается как объект и субъект социально-политических процессов на фоне истории полиэтнического общества Восточной Галиции. Показано, что еврейское население города, представляя собой определённую этно- и социокультурную общность, находилось в некоем замкнутом круге проблем, обусловленных как национальным менталитетом, так и социальными факторами. В отличие от польского еврейства, для евреев Львова в этнополитическом и социальном контексте весомым был украинский фактор. Несмотря на неблагоприятные условия существования, еврейская община Львова смогла создать не только социально-политическую инфраструктуру, но и определённые экономические и политические институты будущего независимого еврейского государства.

Ключові слова:

Єврейська громада, єврейська спільнота, єврейське суспільство, соціально-політичний контекст, асимілятори, ортодокси, сіоністський рух, етнокультурна спільнота.

456722

Ав 31.711
АВ 31.711

Ротапринт. ЛьвЦНТЕІ. Замова № 538. Тираж 100